

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Atatürk University Journal of Faculty of Letters

Sayı / Issue 67, Aralık/ December 2021, 390-418

MEHMET NURİ PAŞA VE YILDIZ MAHKEMESİ SAVUNMASI

Mehmet Nuri Pasha and Yıldız Court Defense

(Makale Geliş Tarihi: 22.03.2021 / Kabul Tarihi: 12.05.2021)

Hacer GÖL*

Öz

Sultan Abdülaziz'in intihar mı ettiği, yoksa bir cinayete mi kurban gittiği tarihte hâlâ tartışılan konulardan biridir. Sultan Abdülaziz'den sonra tahta geçen V. Murat'ın saltanati da ruhsal sorunları nedeniyle kısa sürmüş ve II. Abdülhamit, meşrutiyeti ilan edeceği sözü ile tahta çıkarılmıştır. II. Abdülhamit hem biraderi V. Murat'ın günden güne iyileşmesi hem de daha önceki padişahların akıbetine uğramamak için siyasi alanda kendisi için tehlike olan kişileri ortadan kaldırmak istemiştir. Bu amaçla da Sultan Abdülaziz'in ölümünü öne sürerek hazırladığı iddianame ile Yıldız Sarayı'nın bahçesinde, çadırlar içerisinde bir mahkeme kurdu muştur. Bu mahkemeye Sultan Abdülaziz'i hal' eden heyeti ve bu sırada görev başında olan kişileri dâhil etmiştir. Bunlar içerisindeki önemli kişilerden biri de Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasını hazırlayan Mithat Paşa'dır. Fatma Sultan'ın eşi olan ve olay sırasında başmabeynci olan Nuri Paşa da bu mahkemede yargılanmıştır. Makalenin amacı, Nuri Paşa'nın tarih içerisindeki rolünün, Yıldız Mahkemesi'ndeki ifadeleri ve yargılama safhaları esas alınarak ortaya konulmasıdır.

Anahtar kelimeler: Nuri Paşa, Yıldız Mahkemesi, Taif, Nispetiye, Fatma Sultan, Mücevher, İntihar, Abdülaziz

Abstract

Whether Sultan Abdulaziz committed suicide or was the victim of a murder is still one of the controversial issues. The reign of Murat V, who took the throne after Sultan Abdulaziz, was also short-lived due to his mental prob-

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, hacergol@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2371-7947.

lems. Abdülhamit was enthroned with the promise that he would declare constitutionalism. Abdülhamit II wanted to eliminate the people who were expected to create danger for him in the political arena, not only because his brother Murat V had recovered day by day but also because he wanted to avoid the fate of the previous sultans. For this purpose, he had a court prepared in tents in the garden of Yıldız Palace with the indictment which he had prepared by claiming the death of Sultan Abdulaziz. This court had included the delegation and the people who were on duty at the time of Sultan Abdülaziz. One of the most important people among these was Mithat Pasha, who prepared the first constitution of the Ottoman Empire. Nuri Pasha, who was Fatma Sultan's husband and was the chief viceroy at the time of the incident was also judged in that court. The purpose of the article is to reveal Nuri Pasha's role in history within the framework of the trial and the statement of Nuri Pasha in Yıldız Court.

Key words: Nuri Pasha, Yıldız Court, Taif, Nispetiye, Fatma Sultan, Jewerely, Suicide, Abdulaziz

Giriş

Osmanlı Devleti tahtına art arda geçen Sultan Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamit'in saltanat dönemleri ile aynı kaderi paylaşarak hal' edilişleri hala tartışılan konular arasında yer alır. Halk arasında yaygın olarak Sultan Aziz adıyla bilinen Sultan Abdülaziz'in ölümü, kendinden sonraki dönemde siyasi bir malzeme olarak kullanılmıştır. Üstelik onun ölümü etrafında yer alan birçok kişi açısından da oldukça acı sonuçlara neden olmuştur.

Sultan II. Abdülhamit, önceki sultanların akıbetine uğramamak için siyasi otoritesini güçlendirmek istiyordu. Bunun için Yıldız Sarayı bahçesinde, çadır içerisinde bir mahkeme kurarak, Sultan Abdülaziz'e suikast ve cinayetle suçladığı birçok kişiyi yargılatmıştı. Bu yargılamalar ile hem saltanatı için tehlike olarak gördüğü kişileri yok etmek hem de V. Murat'ı halkın gözünden düşürerek yeniden tahta çıkarılma ihtimalini ortadan kaldırmak istemişti.

Osmanlı'nın ilk anayasasını hazırlayan Mithat Paşa, Yıldız Mahkemesi'nde yargılananların en önemlilerinden biriydi. Diğerleri ise Sultan Abdülaziz döneminin saray yönetiminde aktif rol oynayan Rüştü Paşa, Damat Mahmut Celalettin Paşa, Hayrullah Efendi gibi kişilerdi. Bunların yanı sıra Sultan Abdülaziz'in cinayetiyle ve onun mallarının bir kısmını gasp etme suçlamasıyla yargılanan dönemin mabeyncisi Damat Nuri Paşa da vardı.

Konu ile ilgili olarak İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar", "Mithat Paşa ve Taif Mahkûmları", "Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi" adlı eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerde daha ziyade Mithat

Paşa ve onun etrafında gelişen olaylar incelenmiş, yer yer Damat Nuri Paşa'ya da değinilmiştir. Konu daha sonra Mithat Paşa çerçevesinde birçok yazar tarafından araştırılmıştır. Arzu Terzi'nin "Sarayda İktidar Mücadelesi" adlı eseri ise Sultan Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamit'in mal varlığı odaklı olup Damat Nuri Paşa'ya da yer veren çalışmalardan biridir. Literatürde başlı başına Damat Nuri Paşa'yı ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Damat Mahmut Paşa, Damat Salih Paşa, Damat Ferit Paşa gibi saray damatlarının, Osmanlı siyasetine dâhil oldukları ve birçok olayın içinde yer aldıkları görülmektedir. Bu nedenle Damat Nuri Paşa hakkında yapılacak bir çalışma önem taşıyacaktır. Çalışmanın amacı; belgelere dayanarak, Mithat Paşa gibi önemli bir devlet adamının yanında yargılanan ve onunla işbirliği ile suçlanan Damat Nuri Paşa'nın tarihteki önemini, özellikle de Sultan Abdülaziz Vakası'ndaki rolünü ortaya koymak, sâbık sultanın mal varlığı ve suikast iddiaları karşısında mahkemedeki ifadelerini ayrıntılı olarak sunmak ve bu iddialara karşı kendisini nasıl müdafaa etmeye çalıştığını göstermektir.

Damat Nuri Paşa

Asıl adı Mehmet Nuri olan ve bilinen adıyla Nuri Paşa, 1840-1890 tarihleri arasında yaşamıştı. 1866'da vefat eden mir-i mirandan yani mülkiye paşalarından Ferik Arif Paşa'nın oğluydu (BOA, HR.MKT 482/46-2). Babası "Kambur Arif Paşa" olarak da anılmaktaydı. Nuri Paşa, mutasarrıflıklarda bulunmuş ve daha sonra Sultan Abdülmecit zamanında saraya 1858'de mabeynci olarak girmişti.

Abdülmecit'in kızlarından Fatma Sultan ilk evliliğini Koca Mustafa Reşit Paşa'nın oğlu Ali Galip Paşa ile yapmıştı. Ali Galip Paşa, kayığına, Tarabya açıklarında bir römorkörün çarpması sonucu hayatını kaybetmişti (Lütfi, 1984/IX, s. 149). Böylece Nuri Paşa saraya damat adayı olarak sunulmuştu.

Fatma Sultan'ın, Nuri Paşa ile evliliğe önceleri sıcak bakmadığı, hatta onu "haremime kabul etmeyeceğim" dediği bilinmekteydi (Şehsuvaroğlu, 1951/24, s. 1150-1153). Fakat daha sonra eski eşine çok benzettiği Nuri Paşa'yı 15 Mart 1859'da Şefik Paşa'nın vekil, Meclis-i Vâlâ Reisi Kâmil Paşa ve Mahmut Nedim Paşa'nın şahit olduğu bir törenle eş olarak kabul etmişti (BOA, HSD. AFT 3/43). 18 yaşında evlenen Nuri Paşa'ya bu evliliğinden sonra aynı yıl vezirlik rütbesi, 1867'de Mecâlis-i Âliye'de Devlet Nazırlığı, 1872'de Şûrâ-yı Devlet İkinci Reisi görevleri verildi. Fatma Sultan'ın, kardeşleri arasında V. Murat'ı desteklediği bilinmekteydi (Şakir, 1943, s. 81). Onların yakınlığına binaen V. Murat tahta geçince eniştesini, 1876'da validesi Şevkefza Valide Sultan'ın kethüdalığı, sonra da mabeyn müşiri olarak onurlandırmıştı. Nuri Paşa'nın yükselen yıldızı on iki gün sonra kendini tekrar göstermiş ve unvanı Mülkiye Paşalığından, Askeri Paşalığa çevrilmişti. Yıldız Köşkü'ne nakli sırasında Mabeyn Müşiri olarak rütbesi değiştirilmişti (Uzunçarşılı, Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, 2000, s. 190; Mahmut Celalettin, 1983, s. 119; Uzunçarşılı, Midhat Paşa ve Tâif Mahkumları, 1985, s. 131). Nuri Paşa ile Fatma

Sultan'ın evliliğinden, Mehmet Fuat adlı bir erkek ve Emine Lütfiye adlı bir kız çocuğu olmuş bunlardan ilki üç, diğeri iki yaşında iken hayatlarını kaybetmişlerdi (Öztuna, 2005 , s. 268 ; Uzunçarşılı, Midhat Paşa ve Taif Mahkumları, 1985, s. 131).

Nuri Paşa, II. Abdülhamit döneminde suistimallerinden dolayı mabeyn müşirliğinden alınarak memuriyete geri gönderildi. Yıldız Mahkemesi'nde Abdülaziz'e suikasttan ve cinayetten yargılanarak suçlu bulundu. Fatma Sultan'dan 1876 Hazi- ran'ının ilk günü boşanması sağlanarak idam cezasına çarptırıldı. II. Abdülhamit, hanedanlığı döneminde idam cezasına olumlu bakmamış ve uygulatmamıştı. (Yalçın, 1937/127, s. 358). Hem bu nedenle hem de saraya damat olması nedeniyle rütbe, nişan ve unvanları alınarak verilen idam cezası ömür boyu hapis cezasına çev- rildi. Bu olaylar üzerine Fatma Sultan, V. Murat'ın Çırağan Sarayı'na kapatılmasına ve eşinin de Taif'e sürülmesine tepki göstererek küçük kardeşi II. Abdülhamit'e karşı çıktı (Şehsuvaroğlu, 1951/24, s. 1150-1153). Ancak bu sonucu değiştiremedi. Nuri Paşa diğeri mahkûmlar gibi 28 Temmuz 1881'de İstanbul'dan vapura bindirilerek mahkûmiyetini geçireceği Cidde'ye gönderildi. Cezasını Taif Kalesi'nde çekti. On sene kadar sinir buhranları içinde yaşadı. Haremi, ailesi ve akrabaları tarafından yal- nızlığa terk edildi. Zaten eşi Fatma Sultan kendisinden önce 1883'te vefat etmişti.

Nuri Paşa, mahkûmiyetini yaşarken Bekir Ağa isimli bir uşak, hizmetinde bulunmuştu. Uşak Bekir Ağa, bir gün hapisane yönetimi tarafından çağırılarak, bir uşağın efendisi ile mahkûmiyetinin ancak efendisi öldüğünde biteceği, bu nedenle özgürlük için efendisini intihara teşvik etmesi yönünde uyarıldı (Mithat, 1997, s. 336). Hapishane yönetimi diğeri siyasi mahkûmlardan olduğu gibi Nuri Paşa'dan da bir an önce kurtulmak istiyordu. Tüm bunlara rağmen Nuri Paşa intihar etmedi ancak durumu her geçen gün daha da kötüleşti. "İntifâh-ı rie"de denilen veremden vefat etti. Taif'te defnedildi (BOA, Y.EE 21/42).

Yıldız Mahkemesi ve Sanıkların Mahkemeye Çağırılışı

Sultan Abdülaziz, Feriye Sarayı'nda 4 Haziran 1876 günü sakalını düzelt- mek için bir makas istemiş, sonra bilekleri kesik vaziyette bir minder üzerinde bu- lunmuş ve kısa zaman sonra hayatını kaybetmişti. Sâbık sultanın naaşı önce Feriye Karakolu'na götürülmüş, doktorların incelemesiyle ölüm nedeninin bileklerini kese- rek intihar olduğu kararına varılmıştı.

Sultan Abdülaziz'den sonra tahta çıkan V. Murat'ın saltanatı da yaklaşık üç ay sürdü. Ruhi durumunun bozulması üzerine tahttan indirilerek yerine Kanun-i Esasi'yi ilan edeceği sözünü veren II. Abdülhamit tahta çıkarıldı. Kendisinden ön- ceki iki padişahın hal' edilerek tahtan indirilmeleri, şüphesiz ki II. Abdülhamit üze- rinde derin tesir bırakarak, onun şüpheci olmasına neden oldu.

II. Abdülhamit için rahatsız edici bir diğeri olay ise hâlâ hayatta olan V. Mu- rat'ın iyileşme ihtimali ve taraftarlarının onu tekrar tahta çıkarmak istemeleriydi. II. Abdülhamit'in tahta çıktığı sene sabık Sultan Murat ve oğlu Salahattin Efendi'yi bir

vapur ile Avrupa'ya kaçırmak maksadıyla yerli ve yabancı kişilerden oluşan bir heyetin faaliyetleri, hafiyeler tarafından Yıldız Sarayı'na bildirildi. Nitekim bu istihbarattan birkaç gün sonra çarşaf giymek suretiyle kadın kılığına girmiş ikisi maliye ve rüsumat kâtiplerinden diğer ikisi de Hristiyanlardan oluşan dört kişilik bir heyet, validesinin isteği üzerine Sultan Murat'a kurşun dökmek için geldiklerini söyleyerek saraya girmek ve eski sultanı kaçırmak istemişlerdi. Ancak bu teşebbüs alınan sıkı önlemler sayesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştı (BOA, Y.EE 22/85).

Bir diğer girişim ise Ali Suavi tarafından yapılmıştı. 20 Mayıs 1878'de yaklaşık 150 kişilik bir grup ile Çırağan Sarayı'na girmiş, V. Murat'ın odasına kadar ulaşmıştı. Tarihe "Çırağan Sarayı Baskını" ya da "Çırağan Sarayı Vak'ası" olarak da geçen bu hareket, V. Murat'ın ikna edilememesi ve Yedisekiz Hasan Paşa'nın zamanında müdahalesi ile başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

II. Abdülhamit hem kendinden önceki iki padişahın akıbetine uğramamak hem de siyasi açıdan kendisine tehlike arz eden kişileri ortadan kaldırmak istiyordu (Mithat, 1997, s. 72). Aynı zamanda V. Murat'ın etrafında toplanan adamları ve onu yeniden tahta çıkarma girişimlerini de yok etmeliydi. Tahta çıktığı zamandan itibaren amcası Sultan Abdülaziz'in ölümünü araştırması için gizli tahkikat başlatmış ve saltanatının beşinci yılında da bu olayı olgunlaştırarak gündeme getirmişti. Sultan Abdülaziz'i katletmekle suçladığı kendisi için tehlike oluşturacak kişileri Yıldız Sarayı bahçesinde çadır içerisinde kurduduğu mahkemelerde yargıladı. Bu olaylara V. Murat ve annesini de dâhil ederek bunların halk içinde itibarlarını kaybetmelerini ve bu tehlikeyi ortadan kaldırmayı hedefledi.

"Yıldız Mahkemesi" adıyla tarihe geçen bu mahkemeler, tamamen Sultan II. Abdülhamit'in denetimi ve müdahalesiyle yapıldı. Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, Şûrâ-yı Devlet Reisi Mithat Paşa, Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'in hal'i sırasında donanma ile Dolmabahçe Sarayı'nı abluka altında tutan Kayserili Ahmet Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi'den oluşan Hal' Heyeti -ki bunlar vükelâ ya da komisyon olarak da metinlerde zikredilmektedir-, Sultan Abdülaziz'in katline hüküm verdikleri ve bunun emrini de Sultan V. Murat ve validesinden aldıkları suçlamalarıyla yargılandılar. Damat Nuri Paşa ve Damat Mahmut Paşa da V. Murat ile birlikte bu fiili hazırlamakla suçlandılar (BOA, Y.EE 16/20)(bkz. Ek. 5) Hazırlanan iddianameye göre metinlerde "iki Mustafa" olarak da geçen, aylık 100'er lira maaş bağladıkları saray pehlivanları Pehlivan Mustafa ve Cezayirli Mustafa ile gece bekçisi Hacı Mehmet, birlikte bu cinayeti işlemişlerdi. Katl işini iki korucu ile bir mabeyn kâtibinin gördüğü kabul ettirilmeye çalışıldı (Şehsuvaroğlu, Hürriyet ve Demokrasi Şehidi Mithat Paşa, 1951/20, s. 889-894). Komisyon azaları sadece Abdülaziz'in katli ile değil şehzadeleri zehirleme girişimleri ile de yargılandı (Serkiz Orpilyan, 1326, s. 1-2).

Mahkeme esnasında komisyonun iki üyesi Hüseyin Avni Paşa ile Kayserili Ahmet Paşa vefat etmişti. Eski Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'nın ifadesi ise hastalığından dolayı İzmir'de alınmıştı. Şeyhülislam Hayrullah Efendi o vakit hac ibadeti için Mekke'de bulunduğundan, yargılanması sonraya bırakılmıştı. Suriye Valisi Mithat Paşa, olay üzerine İzmir'deki Fransa Konsolosluğu'na iltica etmiş, kendisine adil bir yargılanma ve ifade sözü verilmesi üzerine İstanbul'a gelmeyi ve yargılanmayı kabul etmişti. Damat Nuri Paşa, Damat Mahmut Paşa ve Mabeynci Fahri Bey ise buldukları yerlerden alınarak mahkemeye getirilmişlerdi.

Sultan II. Abdülhamit iktidarı döneminde, Şark ve İslam kültürünü benimsemiş kişileri önemli mevkilere getirmişti. Sultan tarafından atanan Mahkeme Heyeti, bu kültürü benimsemiş kişilerden oluşmaktaydı. Adliye Nazırı Cevdet Paşa ve mahkemenin ilk başkanı Sururi Efendi bu kişiler arasındaydı (Ülken, 1992 , s. 68). Yıldız Mahkemesi aynı zamanda Avrupa'daki mahkemelere de benzetilmek istenmişti. Mahkemenin ikinci başkanı Hırsto Foridi Efendi idi. Mahkeme salonları, adliye memurlarının oturacakları yerler yarım ay şeklinde ve zeminden bir metre kadar yüksekte yapılmıştı. Karşı tarafa dinleyiciler için sandalyeler konmuş, sanıklar için iki tarafa, nispeten daha alçak bir yer düzenlenmişti. Mahkeme Reisi'nin oturacağı yer belirlenmiş, azadan Tevfik Efendi, Emin Efendi, Hüseyin Bey ve Ermeni Tokfor/Tekavur Efendi de Reis'in sağına ve soluna oturtulmuşlardı. Müddeî-i umûmî olarak görev yapan Latif Bey, Reis'in sağında, müddeî-i umûmîye muavini olarak görevlendirilmiş Ragıp Bey ile saraydan birkaç zat ise onun yanında oturtulmuştu. Mahkeme Reisi ile müddeî-i umûmînin arkasına konulan iki yıldızlı koltuk ise Adliye Nazırı Ahmet Cevdet Paşa içindi. Buradaki amaç, Cevdet Paşa'nın dışarıdakilere belli etmeden gerektiğinde müdahale etmesini kolaylaştırmaktı. Bunların daha da arkasında gazeteciler, yaverler, harem ağaları vesâirenin oturması için koltuklar konmuştu (Osman, 2017/I ve II, s. 628).

Yıldız Mahkemesi'nde sanıklara avukat tutma hakkı, ancak saray tarafından yazılmış listede ismi bulunanlardan biri olması koşuluyla verilmişti. Mithat Paşa ve Damat Nuri Paşa önce Şehrî Efendi'yi avukat olarak tutmuştu. Fakat Mithat Paşa, Şehrî Efendi'nin kendisinin ağzını arayarak sözlerini dışarıya aktarmak suretiyle hile yaptığını anlayınca avukata lüzum olmadığını söylemişti (Uzunçarşılı, Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, 2000, s. 281; Osman, 2017/I ve II, s. 627).

Mahkemelere girişler “duhûliye bileti” olarak adlandırılan biletlerle yapıldı. Tercüman-ı Hakikat, Ceride-i Havadis ve Vakıf matbaalarına gönderilen ilanlar ile mahkemeyi seyredebilmek için giriş bileti temin etmek gerektiği, bileti olmayanların mahkeme mahallinde dahi bulunamayacakları duyuruldu (BOA, Y.EE 20/50). Belli bir fiyat karşılığında, mahkemeye katılacak kişinin ad ve unvanı, hangi devlet tebaasından olduğu yazılmak suretiyle, tarih belirtilerek ve oturacağı koltuk numarası da yazılarak kişiye özel biletler düzenlendi. (Ek:1).

Mahkemeyi izleyenler arasında İngiltere, Rusya, Avusturya, Almanya, Fransa, İtalya, İran, Romanya, Felemenk, Amerika ve Belçika gibi birçok ülkenin sefaret görevlileri, tercümanları ve basın görevlileri vardı. Mahkemeleri seyretmek üzere gelen kişiler, unvanları, görevleri, temsil ettikleri devlet, koltuk numaraları ve hangi tarihte izleyecekleri esas alınarak kaydedildi. (BOA, Y. EE 17/65-2) (Ek:2). Ülke içerisinde de mahkemeyi izlemeye talep oldukça fazlaydı (BOA, Y.EE 19/38).

Yabancı gazeteler aslında daha önceden Sultan Abdülaziz'in hal' edilişi sırasında onun millet ve tarih önünde üzerine almış olduğu önemli sorumlulukların bilincinde bir hükümdar olduğundan bahisle, konuyu sütunlarına taşımışlardı. "*Abdülaziz düşüşünün utancı ile yaşayamaz*", "*şu saatte ölmüş bulunmaktadır. Ya da ölümü bir gün veya saat meselesidir*" diyerek adeta bir kehanette bulunmuşlardı. Bazı Fransız gazeteleri ise "*herhalde gelecek yazımızda sultanın şu veya bu şekilde ölüm haberi gelecektir*" diyorlardı. Anlaşılabileceği üzere tahttan indirilen Sultan Abdülaziz'in vefatı çok da şaşırtıcı olmamıştı. Ancak onun hal' edilişi kadar onun adına düzenlenen bu mahkeme de ilgi çekici bir nitelikteydi. Mahkemeyi takip eden basın mensupları Yıldız Mahkemesi'nin düzmece olduğunu ve bir komediyi andırdığını yazmışlardı (Koloğlu, 2001/5 , s. sayfa 28 -33). Yargı aşamaları, yalnız Avrupalılar tarafından değil birçok Osmanlı vatandaşı tarafından da tepki ile karşılanmıştı (Şehsuvaroğlu, Sultan Aziz, Hayatı, Hal'i, Ölümü, 2011, s. 200).

İşkence ve baskılar altında Mustafalardan birine, Mahmut Paşa ve Nuri Paşa'dan aldıkları talimat üzerine Abdülaziz'in sol kol damarlarını çakı ile kestiğini, sağ kolunda bazı yerlerini yaraladığını, Fahri Bey'in de Sultan'ın kollarından tuttuğunu, bu esnada Hacı Mehmet ile Cezayirinin de dizlerine oturduğu söyletildi. Cezayirli Mustafa, bu işin kat'iyen aslı olmadığı, Mabeynci Fahri Bey ise nafîle olarak Abdülaziz'in intihar ettiği yönünde ifade verdi (Osman, 2017/I ve II, s. 629). Mithat Paşa da hakkındaki tüm suçlamaları reddetti.

Damat Nuri Paşa'nın Sorgusu

Yıldız Mahkemesi'nde asıl hedef Sultan Abdülaziz'i hal' eden heyeti ortadan kaldırmak olmakla birlikte Saray ailesine mensup olduğundan Damat Nuri Paşa çok da itham edilmek istenen kişilerden birisi değildi. Ancak hal heyetini yok etmek için birkaç kişinin kurban edilmesi o kadar da önemli değildi (İbretnümâ, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları, 1989, s. XI). Kendisinin Sultan Abdülaziz'in vefatı sırasında Mabeyn Müşiri olması dolayısıyla ifadesine başvurulmuştu. V. Murat ile işbirliği yaparak Sultan Abdülaziz'i katletmekle itham edilmişti. Sorgusu; Sultan Abdülaziz'in istememesine rağmen sarayında görevlendirilmek istenen üç kişi, bunlara verilen maaş, Abdülaziz'in nakit ve mücevherlerine ne olduğu ve Nispetiye Mes'eleleri üzerinden yapılmıştı. Nuri Paşa'ya genel olarak Hırsto Foridi Efendi tarafından sorular sormuştu.

Mahkeme üyeleri, sorgulamalarını belli bir sistematik içerisinde yapmaları nedeniyle ifade tutanaklarında çok sık tekrarlar görülmektedir. Bu nedenle ifade tutanakları bir makale içerisinde verilemeyecek kadar uzun kalmış, tutanaklar içinden alıntılar yapılarak ya da özetleme yolu ile konu anlatılmaya çalışılmıştır. Makale normlarına uyabilmek için şahitlerin Nuri Paşa hakkındaki beyanları ile Paşa'nın ifadelerine cevap olan beyanlarına da yer verilmemiştir. Tekrarlara düşmemek açısından sorulan aynı ya da benzer nitelikteki sorulara ayrıca değinilmemiştir.

12 Cemaziye'l-Ahir 98 (12 Nisan 1881)'de alınan ifadesinde; Nuri Paşa'ya, Hüseyin Avni Paşa'nın katledilmesi meselesi üzerine sorular sorulmuştur. Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'in ölümünden sonra onun yaverliğini yapan Çerkez Hasan'ı Bağdat'taki Altıncı Ordu'da görevlendirmişti. Fakat Çerkez Hasan görev yerine gitmeyerek Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmüştü. Bunu üç sebeple yaptığını söylemişti. Birincisi, Abdülaziz'in hal' ve ölümünden onu sorumlu tutuyordu. İkincisi, Çerkez Hasan'ın kız kardeşi Neşerek Hatun'un çok hasta olmasına rağmen Abdülaziz'in hal'i sırasında açık bir kayıpta şiddetli yağmur altında sabık padişahla birlikte Feriye Sarayı'na götürülürken mücevher sakladığı gerekçesiyle, bir subayın omzundaki şalı almasını hakaret saydığı içindi. Üçüncüsü ise kendisini Bağdat'a gönderen Hüseyin Avni Paşa'ya olan kinyedi. (Uysal, 2015, s. 252-254)

Mahkeme Nuri Paşa'ya; Bu katl olayından sonra V. Murat ve annesinin tepkisini, ne gibi bir tahkikat başlatıldığını, Feriye Sarayı'na gidip gelenlerin incelenip incelenmediğini sormuştu. Paşa, o sıralarda V. Murat'ın rahatsızlığı ile uğraştığını, annesinin de oğluyla ilgilendiğini söylemişti. Bu katl olayına Mithat Paşa'nın bu tür katillerin acilen cezalandırılması gerektiğini söyleyerek tepki vermesi üzerine, Rüştü Paşa bir tahkikat başlatmanın yerinde olacağını belirtmiş ve Nuri Paşa'da saraya girip çıkanlara dikkat edilmesi için gerekli yerlere emir vermişti (BOA, Y.EE 141/50-1).

Mahkeme bir diğer sorusunda Hüseyin Avni Paşa'nın katlinden sonra halk arasında çıkan tepkilerin neler olduğu, kimlerin çıkardığı, neler yaptıkları ve bunları engellemek amacıyla sarayın hangi tedbirleri aldığı sorgulanmıştı. Paşa ise buna, *“Efkâr-ı Umûmiyyece olan telaş Sultan Murat'ın hastalığı üzerine zimâm-ı idare-i devletin vükelâ elinde kalmasından ve Hüseyin Avni Paşa ile sâirlerinin katl ve sû-i kasd olunmasından dolayı bu fesadın daha ileriye tevessü etmesinden nâşi şâyi' olmuş idi. Bazı takımlardan maksat kimler olduğunu bilemediğim gibi taşkınlık dahi ne gibi şeylerdir bilemiyorum.”* cevabını vermişti (BOA, Y.EE 141/50-1). Halkın endişesinin V. Murat'ın hastalığından dolayı yönetimi kimin üstleneceğine dair olduğunu söyleyerek, kimlerin, ne tepki gösterdiğini bilmediğini ifade etmişti.

Mahkemenin aynı tarihteki bir başka sorusu, Taşkışla'dan alınan birkaç bölük askerin gizli bir mevkiye konuşlanması üzerine olmuştu. Paşa'nın cevabı ise bu konuyla alakalı herhangi bir malumatı olmadığı, konunun vükelâ ve Seraskere sorulması gerektiği yönündeydi.

Nuri Paşa'nın Taşkışla'daki askerler hakkındaki cevaplarından tatmin olmayan mahkeme, konuyu tekrar açmıştı. Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Sadullah Bey tarafından Makam-ı Sadaret'e gönderilmiş olan resmi tezkireyi esas almak suretiyle Taşkışla'daki askerlerle ilgili olarak Nuri Paşa ile Darüssaade Ağası'nın bilgilendirildiğini bildiklerini ve bu konuda açıklama yapmasını istemişti. Nuri Paşa bunun üzerine "Avni Paşa maktûlen vefat etti. Efkâr-ı Umumiye bütün bütün tahavvülâta başladı. Abdülhamit Efendi Hazretleri de birçok zevât-ı mu'tebereyi kabul ediyor imiş. Hatta mesmu'ata göre bizim mahrem tanıdığımız yadigârlardan içlerinde adam bulunur imiş. Beyne'l-ulema veliyy-i ni'metin hastalığı mâni-i hilâfettir" diye güft ü gü ediyormuş. Bunun için Rüştü ve Mithat Paşalar ile sözleştik. Allah esirgesin böyle bir vuku'at olur ise cümlemiz mahvoluruz. Abdülhamit Efendi tarafından saraya getirilecek veya biat için kendi dairelerine bir cemm-i gafir gidecek olur ise asker ile müdafaa ve mümanaat olacaktır" diyerek cevap verdi (BOA, Y.EE 18/31-2). Yani Sadullah Bey'in yanına gelerek, II. Abdülhamit'in gizlice, aralarında tanınan kişilerin de olduğu bazı kişilerle görüşüğünü, V. Murat'ın hastalığının, hilafete engel teşkil eder yönünde dedikodular çıkardığını, bu durum karşısında kendisinin Mithat Paşa ve Rüştü Paşa ile sözleştiğini, eğer Abdülhamit bir kalabalıkla saraya yürürse ya da kendi sarayında biata kalkışırsa, askerle müdahale edeceklerini söylediğini bildirmişti. Bunun üzerine Paşa "bu makûle şeylere karışmam" diyerek cevap vermişti. Ertesi gün Mithat Paşa ve Rüştü Paşa tarafından çağrılarak kendisine korumaya amaçlı bilgilendirme yapıldığı, verdiği tepkinin ise "vazifesizlik" olduğu söylenerek tepki gösterilmişti. Görüleceği üzere Paşa burada kendisini olaylardan sıyırmış, hatta Mithat ve Rüştü Paşa'ya muhalefet eder bir niteliğe bürünmüştü.

Mithat Paşa bir ifadesinde, saraydaki işlerde hanedan ailesinden olmaları dolayısıyla V. Murat ile annesinin, Nuri Paşa ve Mahmut Paşa ile birlikte karar aldıklarını ve kimseyi bilgilendirmediklerini söylemişti. Mahkeme bu durumu Nuri Paşa'ya sormuş, Paşa ise bunu yalanlayarak tam tersine komisyonun V. Murat ve validesi ile birlikte karar alıp kendisinin de bu kararları padişahdan duyduğu yönünde ifade vermişti.

Bir diğer soru ise yine Mithat Paşa'nın ifadesi üzerinden yapılmıştı. Abdülaziz'in hal'inden sonra kurulan komisyon tarafından mühürlenene, içinde mücevherat bulunan sandıkların mührünün açılarak, alınan mücevheratın cinsi ve miktarı hakkında Nuri Paşa sorgulanmıştı. Paşa, "Bu mücevherat sandıkları komisyon ma'rifeti ile içeride mühürlenerek muahharan dışarı çıkarıldığında komisyon ma'rifetiyle ta'dad olunarak yine sandıklara vaz'ile üzerleri mühürlenip odanın anahtarı Mahmut Paşa'ya verildi. Sandıkların üzerleri Mahmut Paşa'nın mühriyle temhir olundu ve odanın anahtarı Mahmut Paşa'ya verildikten sonra ben de oda kapısını mühürledim. Ve önüne bir nokta vaz' olundu. Mithat Paşa'nın dediği gibi komisyon mevcut olmaksızın sandık açılmak ve içinden mücevherat çıkarılmak vuku' bulmadı. Saltanat elbisesi ile sorguç ve kılıç için lüzumlu olan mücevherat ibtida sorguç için Sultan Abdülaziz merhumun Feriye'ye naklinden sonra Dârü's-saadeti'-ş-şerife ağasının

getirmiş olduğu çanta derûnundaki mücevherattan komisyonun kararı ile ahz ve sarf kılındığı misillü diğerleri dahi kılınç veya (..... kesik) ve sorgucun ortasına konulacak büyük taş tahrirleri icra olunan mücevherattan komisyonun kararıyla alınıp kuyuncuya verilerek saray-ı hümayunda bozdurulup i'mal olunmuş ve bakiyye mücevherat muahharen teslim olundu.” diyerek cevap vermişti. Yani mücevheratın komisyon tarafından bir odada toplandığını, sandıklara mühürlenerek konduğunu ve anahtarının Mahmut Paşa’ya verildiğini, kendisinin de oda kapısını mühürlediğini ve odanın önüne bir işaret koyduğunu söylemişti. Olayların, komisyonun sorumluluğu altında gerçekleştiğini dile getirmişti. Feriye Sarayı’ndan getirilen çanta içinde kalmış mücevherlerin bir kısmının ise V. Murat’ın cülusunda kullanacağı saltanat elbisesi, sorğu ve kılıcı süslemek için kullanıldığını, geri kalanların komisyona teslim edildiğini söyleyerek kendisine yönelik suçlamaları reddetmişti.

Mithat Paşa’nın Feriye’ye alınan adamlar hakkında, bu işlerin komisyonca yapılmadığını, Mahmut ve Nuri Paşalar tarafından yapıldığını söylemesi üzerine Mahkeme Nuri Paşa’ya bu durumu sormuştu. Paşa cevaben, saraydaki en basit konularda bile komisyonunun kararlar aldığını bu nedenle aksinin mümkün olamayacağını söylemişti.

İfade metinlerinden anlaşılacağı üzere Nuri Paşa’ya sorulan sorularda kullanılan “komisyon” kelimesinin kullanım şekli dikkat çekicidir. Komisyon ile adeta bir suç işlemek üzere bir araya gelen kişiler kastedilmektedir. Nuri Paşa’nın cevapları ise mahkemenin suçlamalarını onaylar yönde ve her şeyin sorumlusu olarak da komisyonu göstermekten ibaret olmuştu. Bir anlamda mahkemenin komisyonu suçlama amacına hizmet etmişti.

Mahkemede önceki ifadesinin aksine Pehlivan Mustafa, Sultan Abdülaziz’i öldürmek için emir aldığını ifade etmişti. Bunun üzerine Nuri Paşa; “*bu Mustafa ile refiklerinin komisyon kararıyla Feriye’ye me'mur olduklarına dair valide tarafından getirilen irade-i seniyye üzerine resmen çağırdım. Güzel hizmet etmeleri için resmen ve alenen ta'limat vererek tenbih eyledim. Öyle Mustafa Çavuş'a hafiyyen ta'limat vermedim.*” demişti (BOA, Y.EE 18/31-3). Bu kişilerin komisyon tarafından tayin edildiğini ve Valide Sultan’ın iradesi ile atandıklarını, kendisinin alenen iyi hizmet etmeleri yönünde emir verdiğini gizli emir vermediğini dile getirerek olayların içinden kendisini çıkarmış ama bunu yaparken de tam da mahkemenin istediği gibi V. Murat’ı, annesini ve komisyonu suçlamıştı.

Damat Nuri Paşa’nın 3 Nisan 97 (15 Nisan 1881)’de alınan ifadesi; Mahkemenin bu bölümünde Sultan Abdülaziz’e kurenalık yapan Fahri Bey’e refakat ve yardım etmek üzere Feriye’deki saraya alınmak istenen Mustafa Pehlivan, Üsküdarlı Mustafa ve Hacı Mehmet Ağalar ile harem ağalarından Karabüber, Nesip, Nazif ve Kenan Ağa’nın kim tarafından ne amaçla alındığı üzerine sorgulama yapılmıştır.

Nuri Paşa kendisine yöneltilen soruyu “*Fahri Bey ol vakit, Mithat Paşa ve Rüştü Paşa ve Hayrullah Efendi bunların kararıyla gönderilmiş muahharan valide*

sultan kendileri tertip buyurdular. Zaten kendi emekdarları olduğu cihetle herbirlerini celp ederek birisi Kurbalı'da (Kurbağalı) ve diğer mahalden gönderilerek Seyyid Bey ma'rifetiyle almış olduğum emr-i ismet-ânelerini infaza mecbur bulundum. Ve o sırada müşârün-ileyhalara beyân-ı hal ederek onlar tarafından dahi münasip görülerek yüzerlira maaş ile me'mur olunmuşlardır. Harem ağalarınca hiç ma'lumatım yoktur. Valide sultan kendileri tertip etmişler göndermişlerdir." diyerek bu kişilerin gelişlerinin yine komisyon tarafından verilen karar ve V. Murat'ın annesinin iradesi doğrultusunda olduğunu söyleyerek cevaplamıştı. İradenin kendisine Seyyid Bey tarafından getirildiğini, bu üç kişinin 100'er lira aylıkla köşke alındığını, haremağalarından ise haberi olmadığını, bunların tamamen valide sultan tarafından görevlendirildiğini ifade etmişti (BOA, Y.EE 17/37-2) .

Mahkeme, Nuri Paşa'nın Mahmut Paşa ile birlikte bir odada, bu üç adam ile konuştuğunu, bunlar odadan çıkınca saatlerce de kendi aralarında konuştuklarını, bu adamlar için "güçlü kuvvetli ve babayiğit" tabirlerini kullandığını, bunu ne maksatla söylediğini, bunlara ne emir verdiğini, onlardan sonra odada neler konuşulduğunu ve Sultan Abdülaziz'in yanına bu kişilerin nasıl gönderildiklerini sordu. Nuri Paşa ise "merhum sultan Abdülaziz'in Feriye'de bulunduğu esnada sanki bahren birtakım sandallar ve berren bazı kimseler yanaşıp merhumu kaçıracakları havadisi şeyyi' bulmuş olmakla sultan Murat hazretlerinin valideleri bendenize Seyyid Bey'i göndererek zikir olunan eşhası Feriye'ye göndermekliğim hakkında irade-i seniyye-i tebliğ eylediler. Merhum iki Mustafalar ile Mehmet Ağa'yı çağırıp hafiyyen ta'limat verdiğim esnada Damat Mahmut Paşa dahi yanımda idi. Verdiğim ta'limat gidip Feriye'de Sultan Aziz merhum istemediği halde içeri bile girmek üzere hizmet ve muhafazasına i'tina eylemekten ibarettir." demişti (BOA, Y.EE 17/37-3). Sultan Abdülaziz'in Feriye'de bulunduğu sırada denizden ve karadan bazı kişilerin saraya yanaşarak sabık sultanı kaçıracakları ya da fenalık edileceği dedikodularının olduğunu, Sultan Abdülaziz'in de bundan endişe duyduğunu dile getirmişti. Bu dedikodular nedeniyle Valide Sultan böyle bir durumun olma ihtimaline karşı bu adamları göndermişti. Nuri Paşa ise bu kişilere Sultan Abdülaziz bunları istemese bile hizmette ve muhafazasında kusur etmemeleri yönünde talimat vermişti. (BOA, Y.EE 17/37-3). Mabeynci Fahri Bey de hatıratında Sultan Abdülaziz'in kaçırılacağına dair endişeleri olduğunu doğrulamaktadır. (İbret-nümâ, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları, 1989, s. 2-3).

Mahkemenin Nuri Paşa'yı bazen sıkıştırma amaçlı bazen de ifadesini netleştirmesi için sorular sorduğunu görmekteyiz. Bu sorulardan biri de bu üç adamla konuşurken Serkurana Ethem Bey ve Süleyman Ağa'nın da odada olup olmadıklarına, verilen talimatı duyup duymadıklarına ilişkindi. Yine Mahmut Paşa'nın, bu üç şahsın idaresi ve kumandasına mı memur edildiği de sorgulanmıştı. Nuri Paşa "Ethem Bey ile Süleyman Ağa'nın odada bulunup bulunmadıklarını tahattur edemiyorum. Ta'limat ise ta'limât-ı hafiyye olmayıp izah kılındığı veçhile ta'limât-ı aleniyyeden ibaret bulunmuş olup Mahmut Paşa'nın dahi bu üç şahsın Feriye dairesinde buldukları

müddette idare ve kumandasına me'mur idi. Ve zan eder isem bunları o gün Mahmut Paşa alıp birlikte daire-i mezkûreye getirmiştir.” diyerek aslında olayı çok da hatırlayamadığını ifade etmişti. Bunun üzerine Feriye Sarayı'nın kumandasının Mahmut Paşa'da olup olmadığını kesin olarak söylemesi istenmişti. Cevaben adamların kiminle geldiğini hatırlayamadığını, ancak adamların idaresinin Mahmut Paşa'da olduğunu söylemişti (BOA, Y.EE 17/37-4).

Verdiği ifadelerden anlaşılacağı üzere korku ve endişe içinde olan Nuri Paşa'nın, baskı altında olması ve olayın üzerinden zaman geçmesi nedeniyle de bazı kısımları net hatırlayamadığı, ifadesinde çok da düzgün cümleler kuramadığı görülmektedir. Ancak hatırlayamasa dahi sorumlu olarak komisyonu, Mahmut Paşa'ya ya da Valide Sultan'ı suçlamaktan geri durmamıştır.

Damat Nuri Paşa'nın 4 Nisan 97 (16 Nisan 1881)'de alınan ifadesi (bkz Ek 4); Mahkemenin bu bölümünde Nuri Paşa'nın önceki ifadesinde söylediği, iki Mustafa ve Mehmet Ağa'nın Feriye Sarayı'na atanmasından Mahmut Paşa'nın bilgisi dahilinde ve köşkün koruması işinin de üzerinde olduğuna dair verdiği bilgileri teyit etmek üzerine kurulmuştu. Nuri Paşa ise ifadesinde; Olayın üzerinden zaman geçtiği için bazı konuları hatırlayamadığını ancak Sultan Abdülaziz'in vefatından önce ve sonra Feriye Sarayı'nın muhafazasından Mahmut Paşa'nın sorumlu olduğunu, bu kişilerin Feriye'ye gönderilmesinden de haberdar olduğunu söyledi. Bu kişilerin saraya neden gönderildiğini kendisinin bilmediğini, aslında orada yeterince asker ve memurun bulunduğunu, dolayısıyla bu atamanın keyfi olduğunu ifade etti. *“Ba-irade-i seniyye yüzer lira maaş ile gönderilecek adamların emin olup olmadıklarını Mahmut Paşa Seyyit Bey'e sual ettiğimde "evet bu adamların emin ve efendimiz ve Valide Sultan ve bendeniz dahi biliyorum" diye söyledi. “bu üç şahsı Feriye'ye göndermekten maksat Abdülaziz merhumu ile birtakım adamlar kaçırmaya teşebbüs etmişlerdir. Bunun vuku bulmaması ve her türlü muhabere ve mükâtebe vuku bulmaması için olduğunu Mahmutpaşa ve Seyyid Bey bendenize söylediler ve ma'hud üç kişiyi Feriye'ye gönderdiğim vakit Sultan Aziz'in emr-i muhafazasını ve muhabere ve mükâtebenin vuku bulmaması için dikkat ve itina etmelerini emr ve tenbih eyledim.”* diyerek sözlerine ekledi. (BOA, Y.EE 141/39-3). Yani sultanın kaçırılma ihtimali karşısında bu kişilere haberleşme ve korumaya dair görevler vermiş ve sultana hizmette kusur etmeleri yönünde tembihlemişti.

Bu konuyu mahkemenin sorması üzerine Mahmut Paşa, iki Mustafa ve Mehmet Ağa'nın Feriye'ye gönderildiğinden haberi olmadığını, bu kişilerden sadece Mustafa Pehlivanı tanıdığını ifade etmişti. Seyyid Bey vasıtası ile Nuri Paşa'ya tebliğ olunan Valide Sultan'ın iradesi sırasında odada bulunmadığını, bu kişilerin Sultan Abdülaziz'in hizmetine verildiğinden de haberi olmadığını, vefattan önce Feriye'de bulunmadığını, vefattan sonra oraya vükelâ ile gittiğini, Nuri Paşa'nın sözlerinin iftiradan ibaret olduğunu söylemişti. Mahmut Paşa, Sultan Abdülaziz'in vefatından sonra Valide Sultan tarafından verilen emre göre, 10 yaşının üzerinde olan

cariyeleri araştırmak ve tahliye etmek için Feriye'ye gittiğini ve bu yolda sorulacak sorulara cevap verebileceğini söylemişti. Bunun üzerine iddialarını ispatlaması istenen Nuri Paşa, kendisine “müfteri” denmesini kabul etmediğini, adı geçen üç şahsın Valide Sultan'ın iradesi ve Seyyid Bey'in tebliği üzerine işe alındıklarını, bunlarla konuşurken yanlarında Mahmut Paşa'nın da mevcut olduğunu, bunu adı geçen üç şahsa da sorarlarsa doğrulayacaklarını söylemişti. (BOA, Y.EE 141/39-3). Yanlışlıkla Mahmut Paşa'nın Feriye Sarayı'nı korumakla görevli olduğunu söylediğini, oysa düşününce o vakit vükelâ heyeti tarafından sarayın korunduğunu, Mahmut Paşa'nın ise Abdülaziz'in vefatından sonra sarayı korumakla vazifelendirildiğini söyleyerek ifadesini değiştirmiştir (BOA, Y.EE 17/38). Ancak bu defa da Mahmut Paşa'nın üzerinden aldığı şüpheleri vükelâ heyeti üzerinde toplamıştır.

Mahkemenin Nuri Paşa'ya sorduğu soruların uzunluğu, niteliği, yönlendirme amaçlı ifadeleri içermesi dikkat çekicidir. Bu sorularla Nuri Paşa'nın ifadesini mahkeme istediği şekilde yönlendirilebilmişti. Nuri Paşa ise bu soruların tesiri ile olayları karıştırmış, belki de üzerindeki baskı nedeniyle mahkemenin sorularını onaylar nitelikte konuşmuştu.

V. Murat padişah olduğunda Nispetiye Kasrı'nda şehzadelere bir davet tertip etmişti. V. Murat'ın bu yemeği, şehzadeleri öldürtmek ve saltanatı oğluna bırakmak için düzenlediğine dair bir jurnal alan Abdülhamit, bu yemeğe katılmamıştı. Zaten davet, cülûs sonrası saraya gidip gelenlerin devam etmesi nedeniyle iptal edilmişti. Konu Yıldız Mahkemesi'nde iddianamelere eklenerek gündeme getirilmişti. Böyle bir davet var idiyse bile bunun Abdülmecit'in şehzadelerinin birbiriyle yaklaşmaları için olduğu düşünülmektedir. Abdülhamit bu durumu V. Murat'ı suçlamak için vesile olarak kullanmak istemiştir. Ancak bakıldığında davetin tertip işinde Abdülmecit'in şehzadelerine yönelik olduğu, Abdülaziz'in oğullarının bu davete dâhil edilmedikleri görülmektedir. Eğer Sultan V. Murat'ın amacı rakiplerini yok etmek olsaydı bütün şehzadeleri bu davete çağırırdı. Abdülhamit'in Nispetiye Daveti üzerinde ısrarla durmasındaki amaç günden güne iyileşmekte olan V. Murat'ın tekrar tahta geçmesinden endişelenmesi ve hal' erkânının bir kısmının hayatta bulunmasından dolayı bunları da olaya dâhil ederek ortadan kaldırmak istemesiydi (Uzunçarşılı, Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, 2000, s. 149). Bu meseleye Nuri Paşa'da dâhil edilmişti.

Nuri Paşa'nın 27 Cemaziye'l-evvel 98 (27 Nisan 1881)'de alınan ifadesinde; Nuri Paşa böyle bir davet olduğunu Mahmut Paşa'dan duyduğunu, bunun üzerine durumu Hüseyin Avni Paşa'ya sorduğunu, onun da böyle bir davetin olmadığını, bu söylentinin Seyyid Bey tarafından acelece çıkarıldığını ifade etmişti. Valide Sultan ile komisyonun davetle ilişkisi sorulduğunda ise Nuri Paşa bu konudan valide sultanın bahsetmediğini söylemişti (BOA, Y.EE 19/5-4). Ancak bir gün sonraki sorgulamasında “böyle bir davet tertibi komisyon erkânı bulunan Rüşdü ve Mithat ve Avni Paşalar ile Hayrullah Efendi'nin re'y ve kararları olmadıkça yapılması

kabil değildir.” diyerek komisyonun haberi olmadan hiçbir işin yapılamayacağını söylemişti (BOA, Y.EE 19/5-5).

Nuri Paşa'nın mahkemesinde sorulan sorulardan biri de Sultan Abdülaziz'in ölümünden sonra oraya giden doktorların ücretlerinin ödenmesi emrinin kim tarafından verildiği olmuştur. Nuri Paşa “*Muayenede bulunan etibbaya verilen otuz altı bin bu kadar kuruş o günü Feriye Karakolhanesi'nde bulunan komisyon erkânı olan vükelâ tarafından etibbanın esamisini ve her birerlerine verilecek paranın miktarını mübeyyin tanzim ve irsal olunan defter mücibince i'tasına dair irade olmayıp sâir mevadda cereyan ettiği gibi komisyonun kararı üzerine câri olmuştur. Hatta bu otuzaltı bin bu kadar kuruştan başka mezkûr defterde biri Nuri Paşa'ya ve diğeri Marko Paşa'ya verilmek üzere iki aded dahi murassa' kutu münderic olduğundan ol vechile iki de murassa' enfiye mahfazası verilmiştir. Ve bunlar müfredâtıyla ol vakit tutulmuş olan Ceyb-i Hümayun defterinde mukayyet bulunmuştur. Ve bunlar için irade istihsal olunmaması Sultan Murat'ın hasta olmasından ve evvelki ifademde beyan olduğu ve vechile her hususta komisyon erkânının re'y ve kararı ile muamele icrası hakkında karar verilmiş olmasından neş'et etmiştir. Mamañih mezkûr defter valide sultana irâe olunarak meblâğ-ı mezkûr ile enfiye muhafazaları Hüseyin Avni Paşa tarafından gelen adama teslimen gönderilmiştir.*” demişti (BOA, Y.EE 19/5-5). Ödemenin komisyon üyeleri tarafından onaylanarak, Ceyb-i Hümayun kaleminden yapıldığını ve deftere kaydedildiğini belirtmişti. Defter, Hüseyin Avni'nin bir adamı tarafından teslim alınmıştı.

Mahkeme Nuri Paşa'ya, Nispetiye Kasrı'na davetin olacağı Cumartesi günü Hırvat asıllı askerlerin silahlandırılarak neden gönderildiğini sordu. Nuri Paşa ifadesinde “*Şevketli efendimizin cülûs-ı hümayunlarından sonra mezkûr dâvet günü Nispetiye Kasrı'na birkaç nefer müsellaħ Hırvat gönderildiğini şundan bundan işittim ise de kimler olduğunu tahattur edemiyorum.*” dedi (BOA, Y.EE 19/5-7). Mahkeme tarafından sorulan soru ile sanki Hırvatların oraya gönderilme amacının, şehzadelerin katletmesi olduğu ima edilmişti. Nuri Paşa ise olaylardan haberi olmadığını beyan etmişti.

Mahkeme, eğer Nispetiye Kasrı'nda şehzadeler katledilse idi Nuri Paşa'nın da sert bir muameleye tabi olacağı söylemişti. Bunun üzerine Nuri Paşa “*Bendenize odamdan Rüştü Paşa çağırıp efendiler hazeratının ahvâlini sordu. Bildiğim kadar hikâye eyledim. Onun üzerine Avni Paşa "en ziyade Murat'ın cülûsu böyle oldu" Millete karşı haftada bir cülus mu ettireceğiz? Ve ol vakit millete ve ecnebiyeye ne cevap vereceğiz? Herhalde bir cumhuriyeti tasavvur ediyoruz. Bunu yapalım" demesi üzerine "buna bir çare bulalım" demesi üzerine Bendeniz, "kabul etmem" dedim. Zira bizim milletimizde böyle şey câiz olamaz. Cemiyet-i İslâmiyeye hizmet edecek makam Hilâfettir" diyerek red etmem üzerine Mithat Paşa ülfetle muamele eyledi. Sairleri "biz seni kendi efkârımızdan zannederdik" diyerek Rüştü Paşa ve Hayrullah Efendi ve Kayserili Ahmed Paşa ve Damad Mahmud Paşa mevcud idiler.*

Rüşti Paşa "dışarıya buyurun. Müzakeremiz var" dedi. Ben de dışarı çıktım. İşte o akşam Nispetiye maddesiyle diğerine karar vermişler. Şu sûretle bir müzakerede bulunmadığımdan dolayı tefhimât-ı tasavvuratlarını bilemeyeceğim tabiidir" şeklinde ifade verdi (BOA, Y.EE 19/5-6). Nuri Paşa'nın ifadesine göre, V. Murat'ın cülusundan sonra komisyon üyelerinin de bulunduğu bir odada Hüseyin Avni Paşa durumu değerlendirirken, halka ve yabancı devlet temsilcilerine V. Murat'ın rahatsızlığından dolayı ne cevap verecekleri konusunda çıkmaza düşüklerini ve mevcut durumdan hoşnut olmadıklarını söyleyerek cumhuriyet idaresinin gerekliliğinden bahsetmişti. Nuri Paşa ise bu yönetim şeklinin İslam'a aykırı olduğunu ve tek yönetim şekli olarak Hilafeti kabul ettiğini söyleyerek itiraz etmişti. Hatta bu nedenle Mithat Paşa kendileri ile aynı düşüncede olmadığı için Nuri Paşa'ya sitem etmişti. Görüleceği üzere Nuri Paşa, bahsettiği kişileri yönetimi değiştirmeyi düşünmekle suçlamıştı. O dönem için bunun hoş karşılanmayacağı göz önüne alındığında, Nuri Paşa'nın bu ifadesi Yıldız Mahkemesi için zaten hedef alınan hal' heyetini mahkûm etmesi için oldukça değerliydi.

Nuri Paşa'nın 15 Mayıs 97 (27 Mayıs 1881) ve 20 Haziran 97 (2 Temmuz 1881) tarihli ifadesinde; Mahkemenin bu bölümünde, Nuri Paşa'nın daha önce beyan ettiği, Mithat Paşa'nın cumhuriyet ilan etme eğilimi hakkında sorular sorulmuştu. Mithat Paşa'nın bu suçlamayı reddettiği dile getirilmişti. O dönemde cumhuriyet kelimesinin böyle bir dava duruşmasına konu olması oldukça ilginçti. Nuri Paşa, Mithat Paşa'nın cumhuriyet fikrinden bahsettiğini, komisyonun da bunu duyduğunu dile getirmişti. "*Cülûs-ı hümayunun ilk günü hey'et-i vükelâ harem-i sarayı hümayun'a kâffe-i odaları ve hazineleri dolaşarak mücevherat vesair eşyâ-yı zîkiyem ve konsilide (konsolide) ve şimendüfer ve senedât-ı sâirenin milletin parasıyla alındığından bahisle Mithat Paşa " bunların müsaderesi lâzım gelir " diyerek odaları mühürlediler. Andan sonra Mabeyn'e müteallik husûsâtın arkası alınuncaya kadar dediğim zevattan mürekkep olarak hey'et-i vükelâdan ibaret bir komisyon teşkiline karar verip irade istihsal etmiş olduklarını bizzat Murat Efendi ifade eyledi. Bu komisyon o günden itibaren Mabeyn-i Hümayun'da in'ikad etti. Evvelki ifademde beyan eylediğim veçhile Murat Efendi'den aldığım irade işlerin arkası alınuncaya kadar Sarayı hümayuna müteallik olan kâffe-i husûsâtın komisyona müracaat olunarak re'y ve karar alınmadıkça hiçbir şey yapılmamasından ibarettir. Bu komisyonda Murat Efendi'nin hal'ine kadar imtidat etti. Murat Efendi'nin ibtidâ-yı cülûsundan ta hal'ine kadar Mabeyn-i Hümayunca en âdi bir işten en büyük husûsâta varınca Komisyon-ı mezkûrun re'y ve kararı olmadıkça hiçbir şey yapılmadı. Mahmut Paşa dahi bu komisyonun erkânından bulunduğu cihetle komisyon-ı mezkûrun kâffe-i kararlarında onun da re'yi var idi. bu cihetle bazı mevâdd-ı âdiyede ve meşâgil-i kesîrem hasebiyle komisyona müracaat olunacak bazı mevâddı Mahmut Paşa'ya beyan ederek istihsâl-ı re'y olunurdu.*" demişti (BOA, Y.EE 141/60). Böylece Mithat Paşa'yı inkâr ediyor konumuna sokarak, onunla ilgili şüphelerin çoğalmasını sağlamıştı.

Sultan Abdülaziz'in uzun süreden beri para ve mal biriktirmeye düşkünlüğü bilinmektedir. Bu nedenle hal'inden sonra bu servetin miktarı ve ne olduğu tartışma konusu olmuştu. Aslında Sultan'ın hal edilmesinden sonra servetinin saltanatın malı olduğu için muhafaza altına alınması gerekliydi. Hal'den sonra komisyon üyeleri devlet hazinesinin sıkıntılı durumunu düzeltmek için bunlara el konulması görüşündeydi. Nakit, mücevherler ve kıymetli eşyalar komisyon üyeleri tarafından Beşiktaş Sarayı'nda mühürlenerek muhafaza altına alınmış ve bir deftere kaydedilmişti. Bu defter de mabeynci olması nedeniyle Nuri Paşa'ya verilmişti. Ancak kargaşa ortamında bu iş ihmal edilmiş ve böylece Nuri Paşa ile V. Murat'ın annesi Şevkefza Sultan tarafından kıymetli eşya ve mücevherler çeşitli yerlerde bulunan kasr ve köşkerlerin eşyalarından ve hayvanlardan istediği kadarını zimmetlerine geçirmek suretiyle gasp edilmişti (Mahmut Celalettin, 1983, s. 124-126; Terzi, 2011, s. 81). Komisyon reisi olan Mithat Paşa durumu haber almış, Sultan Murat'ın validesinin emri ile bu mücevherattan aşırabildiği kadarını aşırıktan sonra tutulmakta olan mücevherat defterinin de Nuri Paşa tarafından ortadan kaldırıldığını öğrenmişti. Nuri Paşa ise V. Murat'ın kılıç ve sorgucunda kullanılmak üzere bu mücevherattan bir kısmının alındığını söylemişti. Mithat Paşa bu olaydan sonra Nuri Paşa'ya güvenmeyerek sadrazam Rüştü Paşa'ya bu işin içinde bulunmayacağını söyleyerek komisyondan çekilmişti (Uzunçarşılı, Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, 2000, s. 69). Bu olay Yıldız Mahkemesi tutanaklarına da yansımıştı. Mithat Paşa'nın ifadesi Nuri Paşa ve Valide Sultan'ın bu serveti el altından yağmaladıkları yönünde olurken, Nuri Paşa durumu inkâr etmişti.

Mithat Paşa'nın ifadesi üzerinden gidilerek, Nuri Paşa'ya saray işleriyle kendileri ile Mahmut Paşa'nın ilgilendiğini, komisyona ve Mithat Paşa'ya danışılmadığı söylenmiş, nakit ve mücevherat konusu tekrar gündeme getirilmişti. Nuri Paşa, V. Murat'ın tahta çıktığı günlerde onayladığı hal' heyetinden oluşan bir komisyonun saraydaki harem odalarını teftiş ettiğini ve milletin malı olarak gördükleri pek çok mücevher, kıymetli eşya, senet, şimendüfer ve konsolidi müsadere edileceği gerekçesi ile mühürlediğini belirtmişti. O günden sonra da sarayda bulunan bu komisyonun haberi olmaksızın hiçbir şeye dokunulmadığını da ifade etti. Sözlerine "*Konsilide ve şimendüfer sandıkları derûnunda zuhur eden pusulalar hesap olunarak cülusun tahminen ikinci veya üçüncü günü maliye hazinesine gönderildi. Nukud-ı mevcûde olan doksan bu kadar bin lira hazineye gönderilmeyerek kâmilen saray-ı hümayunda kaldı. Ve Ceyb-i Hümayun defterinde muharrerdir. Ve bu akçeden evvelki ifademde sebk ettiği veçhile kırk şu kadar bin lira asâkir-i şâhâne'ye cülûs bahşişi namıyla verildi*" diyerek devam etti (BOA, Y.EE 18/31-4).

Mustafa Çavuş, Cezayirli Mustafa ve Hacı Mehmet'in gelişlerini de şu şekilde anlattı: "*Bu adamların Sultan Aziz merhumun dairesine me'mur olduklarını irade-i seniyyesini Seyyid Bey getirdi. Valide sultanı idhal edişim valide sultana olan husumeti Kürt Mustafa'dan muahharan işittiğim cihetle âtide bu iradenin içine sokuşum adalet-i veliyy-i ni'metimizin ikmalî içindir. Seyyid Bey bu iradeyi getirdiği*

vakit bu adamları sual eyledim. Cevabında ısmarlamış olduğunu ifade ile geldikleri vakit getireceğim dedi. Sonra bunlar beraber geldiklerinde geleni benim yanıma getirdi. Bunların emniyetli ve sadık olup olmadıklarını sual ettim. Bunlar efendimizin emniyetli adamlarıdır. Valide sultan da bilir, efendimiz de bilir dedi. Evvela Mustafa Çavuş'u getirdi. Feriye'ye yüz lira maaşla nasbı iradesini tebliğ etti. Ve kendisine hüsn-i hizmet ve sadakat edeceğini beyan eyledim. Asıl me'muriyet vazifeniz Sultan Aziz aklınca bir parça hiffet geldiğinden bir kaza ve tehlike olmamaklık için oraya me'mursunuz dedim. Ve bu aklınca olan hiffeti dahi kulunuza irade ile beraber Seyyid Bey söyledi. Ve odada dahi Seyyid Bey ile ben ve Mustafa Çavuş vardı. Ve bu adam çıkarıken "Sultan Aziz kuvvetlidir. Mahsus bu adamları intihab ettik" dedi. Ve Mustafa'ya da bir kaza zuhurunda kollarından yakalarsın diyerek beraber çıktılar. Diğer Hacı Mehmet ve Mustafa'yı da beraber getirerek bunlara da bâlâdaki talimatı verdim. Ve bunlar da çıkarır iken "Sultan Aziz'in cinnet halini ifşa etmeyiniz ve etmeyeceğinizden eminim. Çünkü yemin ettiniz" diye Seyyid Bey söyledi. Ba'de odadan çıktılar. Sonra müdür odasına gittiler. Ondan sonra Süleyman Ağa dahi dört harem ağası ile gelip onların dahi Feriye'ye memur olduklarını söyledi. Ve bunların vazife-i me'muriyetleri de içerüce olacak hizmetlerde bulunmak ve muhâberat-ı mükâtebâta dikkat etmek bu vazifeler dahi tebliğ olundu. Ve bu harem ağaları geldiğinde Seyyid Bey dahi odada idi. Harem ağalarıyla diğerleri dahi beraber gönderileceği cihetle Müdür Ahmet Ağa vasıtasıyla diğerleri de celp olundu. Ve bunlar da bâlâda zikr olunduğu veçhile hüsn-i sûretle hizmet etmeleri ve Raşit Paşa maiyyetinde olduklarını ve Fahri Bey'in aciz kalıp da bunları isteyecek olur ise muhafaza için bunları o vakit içeriye getirmelerini Seyyid Bey'in ifadesi üzerine tebliğ eyledim. Ve bundan sonra elbise bahası namıyla kendilerinin talebi üzerine bende Seyyid Bey'den sual ettim ki; bunlara ne miktar verelim? Bir istîzan edin? dedim. " siz otuz lira veriniz de sonra ben istîzan eder, iradesini getiririm" dedi. Ben de "iradesi gelinceye kadar maaşlarına mahsuben veririm dedim ". O veçhile ya ben vermem (verdim) veyahut verildi. Çünkü tahattur edemiyorum ve merkulara yüzer lira maaş tahsis olunması ise ayda bir def'a hanelerine gideceklerinden içindir. Ve bunları da Seyyid Bey mi gönderdi? Ben mi gönderdim? Hayli zaman mürur ettiğinden tahattur edemiyorum. " diyerek bu adamlara söylediklerini tekrarlamıştı. Nuri Paşa V. Murat'ın cülusundan birkaç gün sonra konsilide ve şimendüferlerin maliyeye gönderildiğini, nakitlerin ise sarayda kaldığını, Ceyb-i Hümayun Defteri'ne kayıt olunduğunu söylemişti. Bu kaleminden cülus bahşışı verildiğini ve Feriye Sarayı'na gönderilen kişilerin paralarının da buradan verildiğini ifade etmişti. Sultan Abdülaziz'in ruh durumu iyi olmadığından ve sultanın güçlü ve kuvvetli oluşundan dolayı onu korumak için bu adamların Feriye Sarayı'na gönderilmek istendiğini belirtmişti. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in yanında bulunan palayı da bu nedenle aldıklarını ifadesine eklemiştir (BOA, Y.EE 17/22-4, BOA, Y.EE 17/22-2, BOA, Y.EE 17/22-3).

Nuri Paşa'nın ifadelerine bakıldığında, önce emin olarak başladığı cümlelere daha sonra muğlak cevaplar vererek ya da hatırlayamadığını söyleyerek devam ettiği

görülmektedir. Bunun nedeni baskı altında bulunması ve suçtan sıyrılmak için mahkemenin sorularını onaylar nitelikte cevaplar vermesi olarak yorumlanabilir.

Yukarıda sorgu metinlerinden anlaşılacağı üzere Nuri Paşa'nın sorgu ifadeleri çeşitli tarihlerde bazen aynı konular üzerinden defalarca alınmıştır. Mahkemeyi onaylar nitelikte cevaplar veren Nuri Paşa baskı altında ve alacağı cezanın korkusuyla V. Murat ve validesini, hal' heyetini, Seyyid Bey'i defalarca suçlayıcı ifadeler vermiştir. Hatırlayamasa da ifadelerine çok emin cümlelerle başlamış ve daha sonra aslında çok da hatırlayamadığını söylemiştir.

Damat Nuri Paşa'nın Sultan II. Abdülhamit'e Arizaları

Nuri Paşa, yargılanması sırasında II. Abdülhamit'in affına mazhar olabilmek için saltanat ailesine mensup olmasının avantajını da kullanarak çeşitli tarihlerde beş adet ariza sunmuştur. Bu arizalarda Sultan II. Abdülhamit'e övgüler yağdırmıştır. Bunlar kendi el yazısı ile yazılmış olup 20-21-22-23 Haziran ve 8 Temmuz 1297 tarihlidir. Yazısındaki karalamalardan ve kurduğu bozuk cümlelerden yoğun bir baskı altında olduğu anlaşılmaktadır.

Kendini savunduğu, tekrar tekrar af dilediği bu arizalarından 20- 21 Haziran 1297 (2- 3 Temmuz 1881) tarihli olanında, Sultan Abdülaziz'in katlinde hiçbir rolü olmadığını, böyle bir düşünceyi aklından dahi geçirmedini dile getirmiştir. Seyyid Bey tarafından getirilen bir iradeyi icra ettiğini, V. Murat, Valide Şevkefza Sultan, Hüseyin Avni Paşa ve Seyyid Bey'in Sultan Abdülaziz'e garazları olduğunu ve bunu herkesin bildiğini söyleyerek bu kişileri suçlamıştır. Kendisinin bu haremağaları mevzuunda da bir suçu olmadığını, Valide Sultan'ın emirleri doğrultusunda gittiğini söyleyerek tekrar tekrar affedilmesi için yeminler etmiş ve yalvarmıştır (BOA, Y.EE. 17/24-1,BOA, Y.EE 17/24-6,6).

Nuri Paşa 21 Haziran'da bir ariza daha vermiştir (Bkz: Ek 3). Bu arizasında ise Sultan Abdülaziz'in hal' meselesinde aleyhte olduğunu öncelikle ifade etmiştir. Bu tür işlerin askeri kuvvet yoluyla yapıldığını, ancak kendisinin bu olay sırasında askeri bir rütbesinin bulunmadığını söyleyerek zaten işe dâhil olmasının mümkün olmadığından bahsetmiştir. Nuri Paşa askeri rütbesini V. Murat'ın tahta geçmesinden sonra aldığını ve bunun Ceyb-i Hümayun defterinde görüleceğini açıklayarak hal olayı ile ilgisinin olmadığına dikkat çekmiştir. Ayrıca V. Murat Dolmabahçe Sarayı'na geldiği sırada kendisinin Serasker Avni Paşa'nın arabası ve kayığını kullanarak saraya geldiğini, Numan adlı bir kayıkçının da buna şahit olduğunu, isterse bunu da bu kişiden öğrenebileceklerini ifade etmiştir. Kendisinin bu sırada ikinci mabeyn müşiri olduğunu ve sadece verilen emirleri uygulayan bir kişi olarak sorumluluğun Hüseyin Avni Paşa ve Seryaver Mustafa Paşa'da olduğunu dile getirmiştir. Arizasında, V. Murat, Valide Şevkefza Sultan ve Avni Paşa arasındaki yakın ilişkisine de dikkat çekmiş, bunların kendi aralarında sürekli sohbet ettiklerini söylemiştir.

Aslında Nuri Paşa'nın ve eşi Fatma Sultan'ın, Hüseyin Avni Paşa'nın ailesi ile yakın ilişkiler içinde olduğu bilinmektedir. Hüseyin Avni Paşa'nın kızı evlenirken Fatma Sultan ona bin liralık hediye takmıştı. Hüseyin Avni Paşa ile Nuri Paşa'nın arasındaki muhaberat Tophane-i Amire kaymakamlarından İsmail Paşa aracılığı ile gerçekleşmiş, bu sayede sık sık Haydarpaşa'daki köşkte yahut Kurbağalıdere'de toplantılarda görüşmüşlerdi. Ayrıca Hüseyin Avni Paşa'nın hanesi yandı-ğında, Fatma Sultan buraya pek çok hademe ve hizmetçi göndermiş, hatta Paşa'nın ailesini Mercan'daki sarayında misafir etmişti. Onlar için 2000 liralık esvap, yorgan, döşek masraf etmişti (BOA, Y.EE 85/5).

Nuri Paşa bu arızasında sanki Hüseyin Avni Paşa ile ilişkisini reddetmiş, dikkatleri daha ziyade V. Murat ve validesi üzerine çekmek istemiştir. Feriye Sarayı'nın muhafazasından V. Murat'ın iradesi ile Avni Paşa'nın sorumlu olduğunu dile getirmiştir. Kendisinin Feriye Sarayı'na tamir için gittiğinde askeri bir rütbesinin olmadığını ta ki Yıldız'a geldiğinde kendisine askeri rütbe verildiğini tekrar dile getirmiştir. Sultan Murat'ın tahta çıkışı sırasında askere verilen ihsanların ve yemeklik sıfatıyla verilen akçelerin hepsinin Ceyb-i Hümayun defterinde kayıtlı olduğunu ve ispatının bu deftere bakılmakla mümkün olacağını söylemiştir. Mahmut Paşa'nın da, kendisinin de hal' olayında bir dahlinin olmadığını ifade etmiştir. Arızasında Serkurenalık makamında bulunan Seyyid Bey'den şikâyet ederek onun "fırıldak" yaparak çok iş çevirdiğini söylemiştir. Onun zamanındaki ihsanların kimlere verildiğinin, defterden anlaşılacağı üzerinde durmuştur. Pehlivan Mustafa'nın ve diğer kişilerin deftere kaydedildiğini, bunun da V. Murat'ın iradesi ile olduğunu söylemiştir. Nispetiye Meselesi'nden ise o gün haberi olduğunu, önceden hiçbir şey bilmediğini belirtmiştir. Hırvatlardan ise haberinin olmadığını ve duymadığını ifade etmiştir.

Nuri Paşa bu arızasında mücevherat meselesine de değinmiştir. Mithat Paşa başkanlığında kurulan komisyon ile birlikte bütün odaların gezildiğini, mücevherlerin görüldüğünü, bunların oldukları yerlerde bırakılarak kapıların kilitlendiğini, anahtarların da Darrüssade Ağası'na teslim edildiğini belirtmiştir. Kapıya da bir asker konmuştur. Sandıklar geçirileceği vakit de komisyondan izin alınarak, kapının anahtarının bulunduğu Seyyid Bey, mührü taşıyan kendisi, nöbetçi zabıt ve Seyyid Efendi ya da Ethem Paşalardan birisinin bulunduğunu ancak bu durumda açıldığını öne sürmüştür. Darrüssade Ağası'nın getirdiği çantayı bile kendisinin muhafaza ettiğini, oradaki mücevheratı kullanarak Sultan'ın giyeceği kıyafetteki sorgucun ortasındaki güneş için gerekli taşları bile komisyona danışarak aldığını, diğer mücevheratın mühürlü olduğundan çantadaki mücevherlerin kullanıldığını söylemiştir.

Nuri Paşa, Seyyid Bey'in getirdiği bu adamları irade üzerine aldığını, Sultan V. Murat'a bazı evraklar imzalatıp odasından çıkarken merdiven başında Sultan Abdülaziz'in vefatını öğrendiğini ve sultanına durumu arz ettiğini, kendisinin olay mahalline gittiğinde ise Hüseyin Avni Paşa'nın orada bulunduğunu ve birtakım doktorların muayene için orada bulduklarını söylemiştir. Bu doktorlar arasında Ömer

Efendi ve Marko Paşa'nın da olduğunu söylemiştir. Hatta Ömer Efendi Abdülaziz'i sultan olarak tanımayarak naaşını muayene etmek istememiştir. Kendi sultanının V. Murat olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hüseyin Avni Paşa sinirlenerek onun askeri nişanlarını sökmüştür.

Nuri Paşa kendisinin devamlı mabeynde kaldığını, çok fazla dışarıya çıkmadığını ifade etmiştir (BOA, Y.EE 17/24-2, BOA, Y.EE 17/24-3, BOA, Y.EE 17/24-3,2). Paşa'nın devrik cümleler kullanması, olayları konudan konuya atlayarak anlatması, sık sık tekrarlarla düşmesi, arızasını ne kadar baskı ve stres altında kaleme aldığı göstermektedir.

Nuri Paşa'nın 23 Haziran 1297 (5 Temmuz 1881) tarihli arızasında ise kendini savunarak iradeyi Valide Sultan'ın verdiğiinden ve Seyyid Bey'in getirdiğinden bahsetmiştir. Aldığı talimat doğrultusunda hareket ettiğini, Cezayirli Mustafa'yı bu iki adamın başına amir ettiğini, bunların ayda bir evlerine gitmek koşuluyla yüzer lira aylıkla alındıklarını ve kendilerine verilen sırrı asla açığa dökmemeleri yönünde talimat verdiğini söylemiştir. Bu sırada odada haremağaların da bulunduğunu sözlerine eklemiştir. Bunların ellerine 30'ar lira elbise parası verdiğini de kabul etmiştir. Sultan Abdülaziz'in vefatı günü Hüseyin Avni Paşa'yı gördüğünü ve onun bu durumu halkın kendinden bildiği yönünde kaygılı olduğunu anlatmıştır. Ortada bulunan çakı meselesi hakkında ise Seyyid Bey tarafından yapılmış olabileceğini dile getirerek, Seyyid Bey'i suçlamıştır. Hal' sırasında Sultan Abdülaziz'in yanında bir pala olduğunu, Dolmabahçe Sarayı'ndaki eşyaların naklinin ve muayenesinin Süleyman Ağa aracılığı ile yapıldığını, Sultan Murat'ın, Valide Sultan'ın, Avni ve Ahmet Paşaların, Sultan Abdülaziz'e olan kin ve öfkelerinin halk tarafından bilindiğini tekrarlamıştır. Görüldüğü üzere burada da Seyyid Bey, Hüseyin Avni ve Kayserili Ahmet Paşaları suçlamaktadır (BOA, Y.EE 17/24-4, BOA, Y.EE 17/24-5).

Nuri Paşa'nın 8 Temmuz tarihli bir başka arızası ise oldukça kısadır. Adı geçen üç adamın Feriye Sarayı'na gönderilmesine dair Sultan V. Murat'ın iradesinin, Seyyid Bey tarafından Valide Sultan'dan alınarak kendisine getirildiğini ve verilen talimat doğrultusunda uyguladığını dile getirmiştir (BOA, Y.EE 17/23).

Nuri Paşa her ne kadar Sultan II. Abdülhamit'e yalvarmış yakarmış, olaylarda hiçbir suçu olmadığını dile getirmiş, hatta suçu V. Murat, Valide Şevkefza Sultan, Seyyid Bey ve komisyon üyeleri üzerine atmışsa da çabaları boşa gitmiştir. Önce idam cezasına sonra cezası hafifleterek ömür boyu hapse dönüştürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki Hicaz Vilayeti'ne bağlı Taif Kalesi'nde cezasını çekmek üzere İstanbul Vapuru ile yola çıkarılmıştır.

Sonuç

Sultan Abdülaziz'in nasıl öldüğü konusu günümüzde de gizemini korumakta ve tartışılmaktadır. Ancak II. Abdülhamit'in bu durumu kendi sarayının bahçesinde

kurduğu Yıldız Mahkemesi ile intihar olmadığı, cinayet olduğu yönünde hukukileştirme çabaları açıkça görülmektedir. Mahkemenin kuruluş amacı, mahkemede görev yapan kişiler, sorgulama yöntemleri, padişahın istediğinde sorgu sürecine müdahil olabilmesi ve yönlendirebilmesi gibi durumlar göz önüne alındığında olağanüstü şartlarda yapılan bu mahkemenin adalet ve tarafsızlığı da tartışmalıdır.

Sultan II. Abdülhamit'in tekrar tahta geçme ihtimali karşısında rakip olarak gördüğü V. Murat'ın ve annesinin halk içinde itibarını düşürmek, kendinden önceki iki padişahın akıbetine uğramamak ve siyasette kendi ayağına dolanabilecek ya da kendi saltanatını zorlayacak kişileri yok etmek amacıyla kurduğu bu mahkemenin sonuçları da pek çok kişi için acı olmuştur. Mithat Paşa, Rüşti Paşa gibi o devre damgasını vurmuş pek çok önemli şahsiyetin yanında Damat Nuri Paşa da Yıldız Mahkemesi'nde yargılanmıştır.

Damat Nuri Paşa, saltanat ailesinden olduğu için aslında çok da itham edilmek istenmemiştir. Ancak kendisi dönemin mabeyncisi olduğu için ifadesine başvurulmuştur. Daha ziyade Feriye Sarayı'na alınan üç kişi ve haremağaları, Nispetiye Meselesi, Abdülaziz'in nakit ve mücevherleri üzerinden sorgusu yapılmıştır.

Nuri Paşa'nın ifadelerini baskı altında ve stresli bir ruh durumunda verdiği gerek yazısından gerek ifade şeklinden anlaşılmaktadır. İfadelerinde kendisinin sadece emir kulu olduğunu, verilen emirlerin uygulayıcısı olduğunu söylemesi, her ne kadar sonradan düzelte de önce Mahmut Paşa'yı, sonra Seyyid Bey'i, Mithat Paşa'yı ve komisyonu suçlar nitelikte ifade vermesi dikkat çekicidir. Bütün olayların sorumlusu olarak bu kişileri ve komisyon üyelerini göstermiştir. Komisyon kelimesini bile sanki bir suçu işlemek için bir araya gelmiş insan topluluğu niteliğinde kullandığı izlenimini vermektedir.

Verdiği ifadeler sonucunda her ne kadar kendisinin suçsuz ve günahsız olduğunu söylese de Nuri Paşa, suikastçılarla işbirliğiyle suçlanarak idama mahkûm edilmiştir. Sonra bu mahkûmiyeti ömür boyu hapis cezasına çevrilmiştir. II. Abdülhamit kendisi için tehlike teşkil edecek kişileri ortadan kaldırma yolunu tercih ederken bazı kişileri feda etmekten çekinmemiştir. Bunlardan biri de saltanat ailesine mensup olmasına rağmen Nuri Paşa olmuştur. Nuri Paşa, suçsuzluğunu savunurken, Yıldız Mahkemesi iddianamesini onaylar nitelikte verdiği ifadelerle tarihe geçmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Boa), Hariciye Nezâreti. Mektubî Kalemî Belgeleri (Hr.Mkt) .

Boa, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (Hsd.Aft)...Hsd. Aft

Boa, Yıldız Sarayı Arşivi Yıldız Esas Evrakı (Y.Ee).

Hatırat, Araştırma Eserleri Ve Makaleler

İbretnüma, Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları. (1989). İstanbul: Türk Tarih Kurumu.

Koloğlu, O. (2001/5). Dönemin Basınına Yansıyan İddia ve Söylentilerle Abdülaziz'in Tartışılan Ölümü. *Popüler Tarih* , 28 -33.

Ahmet Lütfi, (1984/IX). *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, C.IX, Haz: M.Münir Aktepe.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Mithat Paşa. (1997). *Yıldız Mahkemesi ve Tâif Zindanı, Mirat-ı Hayret.* İstanbul: Temel Yayınları.

Mahmut Celalettin. (1983). *Mirat-ı Hakikat, Tarihi Hakikatlerin Aynası, Haz : Mehmet Miroğlu.* İstanbul: Hakikat Yayınları.

Osman Nuri. (2017/I ve II). *Bilinmeyen Abdülhamit, Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı, Abdülhamid'in Hususi ve Siyasi Hayatı* . İstanbul: Temel Yayınları.

Öztuna, Y. (2005). *Devletler Hanedanlar, Türkiye 1074-1990. C.II.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları .

Serkiz Orpilyan. (1326). *Sultan Aziz'in Katilleri.* İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası .

Şakir, Z. (1943). *Çırağan Sarayı'nda 28 Sene Beşinci Murad'in Hayatı.* İstanbul: Anadolu Türk Kitap Deposu Yayınları.

Şehsuvaroğlu, H. Y. (2011). *Sultan Aziz, Hayatı, Hal'i,Ölümü.* İstanbul: Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları.

Şehsuvaroğlu, H. Y. (1951/20). Hürriyet ve Demokrasi Şehidi Mithat Paşa. *Resimli Tarih Mecmuası*, 889- 894.

Şehsuvaroğlu, H. Y. (1951/24). Sultan Mecid'in Küçük Kızı Fatma Sultan". *Resimli Tarih Mecmuası*, 1150-1153.

Terzi, A. (2011). *Sarayda İktidar Mücadelesi, Saray, Mücevheri iktidar, II. Abdülhamit'in bin bir zorluklarla Paris'ten İstanbul'a getirttiği mücevherlerin sonu ne oldu.* İstanbul : Timaş Yayınları.

Uysal, M. A. (2015). *Hüseyin Avni Paşa (1820-1876).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. (1985). *Midhat Paşa ve Tâif Mahkumları.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. (2000). *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları .

Yalçın, H. C. (1937/127). Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918. *Fikir Hareketleri*.

EK: 1Yıldız Mahkemesi'ne girebilmek için kullanılan “duhûliye bileti” ve transkripsiyonu.(Bu bilet <http://sinanculuk.blogspot.com/2014/09/yildiz-mahkemesi-duhuliye-bileti-midhat.html> adlı siteden 22.01.2021)

Adliye

İngiltere Sefareti'ne

Numara 2	Malta Karakolhanesi'ndeki muhakemenin se-yir ve temasının me'zuniyetini hâvi duhuliye biletidir.	Tarih 30 Re-ceb sene 98 (28 Haziran 1881)
İsim ve şöhreti	Lord Dafrin	
Me'zuniyeti	İngiltere Sefiri bey	
Kangi (Hangi) devlet Tebaasından Bulunduğu	İngiltere	
İsim ve şöhret ve me'muriyeti bâlâda muharrer zevâta Malta Karakolhanesi'nde İcra olunacak muhakeme-i aleniyyeyi istima' eylemek üzere ruhsatı hâvi duhu-liye biletidir.		
Fi 15 Haziran sene 97(27 Haziran 1881)		
Me'mur	Kâtip	Binbaşı
Kâmil		Rauf

عَدْلِيَّةُ اَهْلِيَّةِ سَخَرَةِ

نومره	نالقه قورقونلار حاكمه قورقونلار حاكمه	تاريخ
۷	تاريخ ۱۰ ص ۱۰	
اسم و شهرت	مرد و دافيه	
مامورتي	انقره سفيري	
قبلي و لنتي جيندي	انقره	
<p>اسم و شهرت و دافيه با لوده محمد زات مالقه قورقونلار حاكمه اجرا اولمجه محكمه عليه با استماع اهللك اوزره جعني حادي دغولر ييد تير ۱۰ ص ۱۰ ح ۱۰ ص ۱۰</p> <p>كبي كاس حادي</p>		

EK. 2: Duhûliye bileti temin ederek 16 Haziran 97'de(28 Haziran 1881) Malta Karakolhanesi'nde ki mahkemeleri izlemek için gelen dış devlet temsilcileri ve isimleri şunlardır (BOA, Y. EE 17.65.2.1):

NUMARA	İSİM VE ŞÖHRETİ	ME'MURİYETİ	HANGİ DEVLET TEBAASINDAN OLDUĞU
1	Mösyö	İngiliz Sefareti Baştercümanı	İngiltere
2	Sinerson		
4	Mösyö Blonket	İngiltere Sefareti	Rusya
6	Mösyö Makiyet	Başkâtibi	Almanya
8	Mösyö Şrörder	Rusya Sefareti Baştercümanı	Avusturya
10	Mösyö Vinav		Fransa
11	Mösyö Ortero	Almanya Sefareti	İtalya
12	Mösyö	İkinci Tercümanı	İtalya
13	Graçyani	Avusturya Sefareti	İran
14	Mösyö Dirtuni	İkinci Tercümanı	
15	Cevad Han	Fransa Sefareti ikinci	Romanya
18	Mirza Rıza Han	Tercümanı	Felemenk
22	Mösyö Oleniko	İtalya Sefareti ikinci	Belçika
23	Mösyö Kevin	Tercümanı	Amerika
84	Mösyö Bartoks (Bartolens) General Glozere	İtalya Sefaret, Baştercümanı İran Sefareti Müsteşarı İran Sefareti Başkâtibi ve Baştercümanı	Fransa Romanya İngiltere
	Mösyö floriyan	Romanya Maslahatgüzarı	Fransa
	Mösyö Dutiras		İngiltere
	Mösyö Hanle	Felemenk Sefareti Baştercümanı	İngiltere
	Mösyö Domas		Fransa
	Mösyö İsmith (Smith)	Belçika Sefiri Amerika Sefiri	
	Mösyö Lumoan	Hip tarafınan Bi'l-vekâle müşarün-ileyhin duhuliyesiyle gelmiştir.	
	Mösyö Noble	Korye Doryan Gazetesi Müdürü Niyologos Gazetesi sahib-i intiyazı İstanbul Gazetesi Başmuharriri	

		Tan Gazetesi Mümeyyizi Taym (Times) Gazetesi Mümeyyizi İstandoro Gazetesi Mümeyyizi Kredi Lyone Kumpanyası Müdürü Kredi Lyone Kumpanyası Me'murlarından	
--	--	---	--

Ek: 3: Damat Nuri Paşa'nın 21 Haziran 97 (3 Temmuz 1881) tarihli arizasının tercümesi

“Efendim, veliyy-i ni'metim Hudâ-yı lem-yezel hakkı için zerre kadar fi'l-i katilde el-ıyazen billâh medhal ve ma'lâmâtım olmadığını ve hiçbir taraftan mesmuatım ve hissiyatım olmadığı gibi el-ıyazen billâh nefsim için dahi böyle bir fi'l-i katilde bulunmaktığı asla hatırımdan bile geçirmem. Vazife-i müşiriyetim icraatı ise irade-i seniyyeyi getiren Seyyid Bey'e ve icrada dahi hissiyatım dahi olmayıp ancak irade-i seniyyeyi icra eyledim. Bu fi'l katilde gerek valide tarafından ve gerek Murat Efendi tarafından ve gerek Avni Paşa ve Ahmet Paşa ve Seyyid Bey tarafından bi'zzat bi'l-vasıta mesmuatım olmadığına vallahi ve hissiyatım dahi olmadığına gene (yine)vallahi şimdiye kadarki bâb-ı adalete girdiğim günün ikincisi bunu sübutiyetle mesmuum olduğuna vallahi aman padişahım, aman efendim Murat Efendi'nin ve valide sultanın ve Avni Paşa ile Ahmet Paşaların Sultan Aziz merhum üzerlerine olan adavetleri cümlelerin ma'lumu olduğu gibi bizzat veliyy-i ni'metim dahi pek iyi bilirsiniz böyle bir fiil de dahi Seyyid Bey'den başka diğer mahremleri olamaz. Bu da efendimizce de ma'lum-ı şahaneleridir. Kulları ise müşiriyette bulundum. Bir emir kulu olduğum için aldığım irade-i seniyyeyi icra eyledim. Aldığım irade-i Seniyyede Seyyid Bey var ve birde kulları. Başka Allah'tan gayri kimse yok. İrade-i seniyyenin ispatına hacet göremem, Veliyy-i ni'metime şunu haddim olmayarak arz ederim ki; bu mes'ele-i cinayetten asla medhal ve ma'lumatım yoktur. Eğer sehv-i lisanımdan derece-i sübut olacak olur ise vallahi bi-gayr-i hakkın birtakım iftiralarla dahil olmuş olacağım. Ben irade-i Seniyye aldım, Seyyid Bey'den. Allah hazır idi. Sair sübutları nefsim için şahadet bilirim. Huzûr-ı Hümayunlarına bu vasiyet-namemi takdim eylerim. Bu iftiralardan tevellüt edecek bir şahadeti huzûr-ı Rabbü'l-alemin de rütbe-i şahadetimle ityan eylerim. Çünkü dünyada nefsimi bi-gayr-i hakkın kürek cezasıyla veya idam cezası ile mahkûm eylemek kullarıncasla kabul olunur mevâddan olmadığı gibi padişahım efendim dahi merhamet-i şahaneniz razı olmaz. Kulları katil değilim, âmir değilim. Şerik dahi değilim. Ancak emir kuluyum. Aldığım irade-i seniyyeyi icra eyledim. Yalnız bir icradan ibarettir. Birinci gece vermiş olduğum

istintak-ı hususide ve gerek şimdiye kadar verdiklerim istintaklarda garaz ve nefsaniyetimi çıkardığım gibi bu son defa olarak da valide sultan ile diğer valide beynindeki adavetleri dahi çıkardım. 20 Haziran tarihli son def'a verdiğim beyannamemden ve ihraç eyledim. Ve ve ta'limat-ı aleniyye verdiğim vakit umumu hazır eylediler ki harem ağaları dahi hazır oldukları hatırıma geldi. Ve valide sultanın verdiği emir ile Raşit Paşa'ya gitmekliğim dahi vazife-i müşiriyetim icraatındandır. Bunun için dahi hiçbir mes'uliyette nefsi, bulundurmam. Allah nâzır. Veliyy-i ni'metim hazır-ı huzûr-u hazreti padişahime böylece arz eylerim. Sâye-i şahanelerinde garazsız olarak icra-yı vazife-i müşiriyetim bunlardan ibaret olduğunu ve başka bir ifadem olmayıp bu son def'a bilâ-garaz velâ ivaz olarak vallahi beyan eylerim. Ve bu son def'a olarak kendi kalemin ile yazdığım istikamet-i vicdanım hiçbir vakitte bir fi'l-feciadanın gerek tertibatında ve gerek müzakeratında ve gerek filiyatında Allah bulundurmasın. Bulunmadım ve hissiyatım dahi olmadığına vallahi dünyada kiraet-i hümayununuz ile dahi hakkaniyet ve merhamet-i vicdâniyye-i hümayununuza arz eylerim. Ahirinde dahi Cenâb-ı Vâcib-i Teala huzurunda mahkeme-i kübrada kiraet edeceğim budur. Hemen Cenabı Hak hakkı izhar eylesin. Sâye-i adalet-i padişahide her ne suretle karar verilir ise gene merhamet-i şahanelerine sıhriyyetimi takdim ile böyle bir fecia içinde namus-ı sıhriyyetimi hak-ı pay-i hümayununuza arz ve namus-ı zatiyemi dahi merhamet-i şahanelerine takdim eylerim. Aman padişahım aman. Veliyy-i ni'metim bi-gayr-i hak göreceğim her ne ceza olur ise kulları emir kuluyum. Aldığım irade-i seniyyeyi icra eyledim. Yalnız icradan dolayı terettüp edecek cezadan dahi nefsimi merhamet-i padişahime takdim eylerim. Ve hin-i icrada dahi Vallahi niyet-i halisamla icra eyledim. Aman efendim aman mübarek kalbi hümayununuzun merhamet ve şefkat-i şahanesine bu terahhum-name-i acizi olarak takdim eylerim. Vallahi pek bir-gayr-i hakkın gideceğim. Böyle bir fülde bulunmayacağımdan nefsimden, vicdanımdan eminim. Padişahım dahi me'mul buyurmayacağından vicdanım Allah için şahittir. Aman efendim bu fi'l-feciadan kurtar. Sâir surette hayatımı kurban olarak takdim ederim efendim padişahım. Fi 21 Haziran 97. Kulları Nuri” (BOA, Y.EE., 17.24.1.1,BOA, Y.EE 17.24.6.6.1)

Ek 4: Damat Nuri Paşa'nın 4 Nisan 1397 tarihli ifadesi (BOA, Y.EE 141/39-3)

2

فریدسرای همی یون اوزرینه محمودباشانده رت و مقامی واری ایدی فرعی
 کوندر یونده ایلم مطقی و حاجن محمدخان حقد و محمودباشانده معلومان و اوج
 ورتومان ادر ایزکوندر مکده اصل مطقی ایدی و مقوم اوج شخصیت فرعی کوندر
 فرعی میرا زهیمی دفع اولرد کور وضع ایدی و مقوما کوندر فرزند انقی ایدی
 معرفت و رسمی و عونی یا سالار طواحا سنیدن و ای اوزار اولسا اوج شخصیت
 معلومان واری ایدی ایسه بودا شید اوج اولرد با اعلی بوران

سینه کما العزیر مصروفات علم و دقتند یان چو نه زمانه مرد و ایشیر اولدندن قوت
 هر بر اوجی دفعه خالاکه کله سور بنا و عید برنجی ایاوه صده فرقه ایشیر اولدندن
 و اولر محمودباشانده بیجا اولر زهر صدمات و قاتل اول فرعی دفعه رت باشانده
 نصیب اولندی و حق حصصه و اولر فریضای همی یوننده فرعی کوندر یونده باشانده اوجاری
 چو نه محمودباشانده معضیم ایدر اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی
 و کون سینه در ساران کای فایده کای فایده کای فایده کای فایده کای فایده
 حکمه فرعی نه نصیب سینه ما مور محمودباشانده اولدی ایلم مطقی و حاجن محمدخان
 فریدسرای یونده با ایاوه سینه ما مور نصیب اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی
 محمودباشانده معلومان و ارایدی نیا اوج شخصیت اوج طواحا ایشیر اولدندن
 کوندر سیدیم بالاره بیان ارنه اوج شخصیت فرعی کوندر مکده با صومعه
 بنده اوج یوندر مکده ورتومان فرعی کوندر مکده اوج ایشیر اولدندن فرعی
 اوج ایشیر یوندر اوج مکده ورتومان و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی
 کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه
 قرار و رت سیدیم با ایاوه سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه
 اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی
 امیه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه
 بود اوج شخصیت فرعی کوندر مکده کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه
 حاجیه معضیم ایشیر در بونک ورتومان بولاسی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی
 ایشیر اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی و اولدی
 کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه
 ایشیر و کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه کوندر سینه

2 vorok
 Y.EE 141/39 3 (2 shif boy)

Ek 5: Yıldız Mahkemesi mazbatasından bir sayfa (BOA, Y.EE 16/20-1)

